

ROMUALDAS DULSKIS

Vytauto Didžiojo universitetas

HESYCHAZMO IDĖJOS ŠV. ANDRIEJAUS RUBLIOVO KŪRYBOJE

Hesychastic Ideas in the Oeuvre of St Andrei Rublev

SUMMARY

Andrei Rublev was not only a scholar and native of Russia, but also of Byzantine culture as well as of the Orthodox Church, which reached far beyond the Russian borders. His artistic work became part of the Byzantine and Greek art tradition, and his most important teacher was Theophanes the Greek. Rublev was a person, Christian and monk who grew up in the Christian spiritual tradition, which was based on the teachings of the Fathers of the Church and the spiritual doctrine of Mount Athos. Thus, in writing about Rublev as a great painter and saint, a whole treasure of Eastern Rite spiritual culture is revealed.

The most famous Russian icon painter of all times, Rublev was considered by his contemporaries to be a just and holy man with high moral standards. He distinguished himself by diligently upholding the rule of a monk's life, by fasting, humility and concentrating on spirituality. His art is a witness not only to his artistry, but also to his spiritual maturity. The ideas of Hesychasm, common in the lives of monks in the Eastern Church, left very deep marks on his art.

Rublev's works were very highly acclaimed by his contemporaries. His *Trinity* became an example of mastery to all icon painters. The composition of this particular icon reflects a subtle hesychastic world view, and it shows the sending of the Holy Spirit into the world. The wondrous *Trinity* icon draws our attention to the Holy Spirit, as well as to its mysterious, inspiring and spiritual development of mankind in the history of humanity and in everyone's heart.

Rublev worked in troubled times. Nevertheless, his paintings reflect goodness and harmony. Thus, his heart was not bitter with the difficult events occurring in the world at that time, from injustices to disasters. In all things, his soul turned to Christ, and from Him he gathered inspiration for his own life. All of Rublev's work was based on and inspired by mature hesychastic spirituality, and revealed the spirit of the eternal Pentecost. His creative work revolved around a spiritually transformed world, and he subtly urged us to become familiar with the beauty and majesty of one's vocation.

RAKTAŽODŽIAI: Andriejus Rubliovas, hesychazmas, stačiatikybė, Bizantija, ikonografija.

KEY WORDS: Andrei Rublev, Hesychasm, Orthodoxy, Byzantium, iconography.

ĮVADAS. BIZANTIŠKOSIOS KULTŪROS SŪNUS

Ikonos mums dažnai asocijuojasi su Rusijos religine kultūra. Tačiau ikoninės tapybos šaknys veda mus į Bizantijos kultūrinį arealą, o žengiant į dar gilesnę praeitį – į pirmojo tūkstantmečio vidurį, kai ikoninė tapyba buvo visos to meto krikščionijos savastis. Ikonas galima buvo rasti tiek Rytų graikiškosios, tiek Vakarų lotyniškosios krikščionybės arealuose, juo labiau, kad ir pati krikščionių Bažnyčia tuomet dar džiaugėsi vienybe, apglėbdama Rytų ir Vakarų mentalitetų ir kultūrų ypatumus.

Jau keletą dešimtmečių pastebime Vakaruose, taip pat ir Lietuvoje, augantį susidomėjimą Rytų ikonine tapyba, jos teologija ir dvasingumu. Arkivyskupas Piero Marini, Šventojo Sosto Ceremonmeisteris, svarstydamas ikonografijos ir liturgijos santykį, pabrėžia nežodinės liturgijos kalbos reikšmę: „Kalbėti apie paveikslų kultą – tai kalbėti apie maldą, ... kalbėti apie tai, kad mes 'stovime prieš Viešpatį', idant patys būtume perkeisti į gyvasias ikonas“¹. Mistinė koncepcija visada užėmė svarbią vietą ikonų tapyboje. Hesychazmo idėjos, plačiai pasklidusios Rytų Bažnyčios vienuolių

gyvenime, paliko labai ryškių pėdsakų ir Rytų ikonografijoje².

Žymiausias visų laikų Rusijos ikonų tapytojas Andriejus Rubliovas jo amžininkų buvo laikomas teisiu, šventu, „tobulų dorybių žmogumi“³. Kaip pabrėžia žymus Rytų krikščionybės tyrinėtojas, benediktinų vienuolis Gabrielis Bunge'as, Rubliovo kūryba liudija jo „ne tik meninį, bet ir dvasinį brandumą“⁴. Švelnus Rubliovo tapytų angelų grožis ne vieną menotyrininką paakino Andriejų pavadinti „rusiškuoju Fra Angelico“⁵.

Rubliovas – ne tik rusiškosios, bet ir bizantiškosios kultūros bei Stačiatikių Bažnyčios, toli pranokstančios Rusijos ribas, mokinys ir sūnus. Jo kūryba išsiskleidė Bizantijos ir graikų meno paveldo fone, o svarbiausias jo mokytojas buvo Teofanas Graikas. Rubliovas kaip žmogus, krikščionis ir vienuolis brendo veikiamas Rytų krikščionybės dvasinių turtų tradicijos, kurios ištakos siekia Bažnyčios Tėvus ir Athos kalno dvasinę doktriną. Tad kalbant apie Rubliovą kaip apie genialų tapytoją ir šventąjį prieš mūsų akis veriasi visas krikščioniškųjų Rytų dvasinės kultūros lobynas.

KILMĖ IR ISTORINIS KONTEKSTAS

Andriejaus Rubliovo gimimo metais laikomi 1360-ieji. Ši data pasirinkta todėl, kad, anot istorinių šaltinių, menininkas 1430 m. buvo sulaukęs senyvo amžiaus. Kita vertus, žinoma, jog ligi pat mirties Rubliovas išliko pakankamai fiziškai stiprus ir galėjo tapyti ne tik ikonas, bet ir freskas. Todėl manoma, kad vargu ar

dailininkas galėjo būti sulaukęs ypač gilios senatvės, nes tuomet žmogaus jėgos paprastai smarkiai nusilpsta.

Rubliovo gimimo vieta šiandien taip pat nėra žinoma. Metraščiai vienuolinį menininko gyvenimą sieja su Maskvos srities vienuolynais. Kaip menininkas jis tęsė Rostovo ir Suzdalės, t. y. vidurio

Rusijos, mokyklų tradicijas, ir tik čia, vidurio Rusijoje, randami jo darbai. Todėl manoma, kad Rubliovas turėjo būti gimęs kur nors šiose apylinkėse.

Andriejaus vardą Rubliovas gavo tapdamas vienuoliu, o jo krikšto vardas liko nežinomas. Vieni tyrinėtojai spėja, kad menininkas galėjo būti kilęs iš bajorų, nes XV a. Pskove gyveno bajorų Rubliovų giminė. Tačiau labai savitos Pskovo tapybos mokyklos bruožų Andriejaus Rubliovo kūryboje nerandama. Todėl kiti mano, jog dailininko pavardė kilusi iš anuomet odai išdirbti vartoto įrankio, rusiškai vadinto „rubel“, ir atspindi jo šeimos bei giminės verslą. Amatininkų aplinka galėjo būti pradinė ir labai natūrali terpė, kurioje Andriejus gavo pirmuosius meninės kūrybos impulsus.

XIII a. Maskva vis augo ir stiprėjo, jos reikšmė politiniame šalies gyvenime nuolat didėjo. Pagaliau 1326 m., metropolitui Piotru iš Vladimiro persikėlus į Maskvą, ji tapo ir bažnytinio Rusijos centru. „Šis miestas išgarsės tarp Rusijos miestų ir jame gyvens šventieji“⁶, – ši metropolito Piotro pranašystė ėmė pildytis jau antroje XIV a. pusėje.

Vaikystės metais Andriejui teko išgyventi skaudžias patirtis. 1364 m. kraštą nusiaubė maro epidemija. Anot metraštininko, „mirusiųjų buvo tokia daugybė, kad gyvieji nebepajėgė jų palaidoti“⁷. Kitais, 1365 m., užėjus sausras, Maskvoje

kilo gaisras ir miestas sudegė iki pamatų. Dar po metų vėl pasikartojo maras. Kariniai konfliktai tarp stiprėjančios Maskvos ir Tverės kunigaikštysčių, o ypač Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo karo žygis niokojo kraštą: degė kaimai, žuvo ir buvo išvaromi į nelaisvę gyventojai. 1371 m. krašte kilo badas. Blika spėlioti, ar šios negandos tiesiogiai palietė Rubliovų šeimą, ar Andriejui teko išgyventi pačių artimiausių žmonių mirtis. Tačiau žmogaus gyvenimo trapumo ir mirties tikrovės suvokimas turėjo palikti gilius išpūdžius berniuko sąmonėje.

Maskvai kylant iš pelenu, metropolitui Aleksiejaus iniciatyva Kremliuje pastatyta akmeninė, išpūdingo architektūrinio grožio Arkangelui Mykolui skirta cerkvė. Jos pašventinimas anuometinėje Maskvoje ir visame krašte tapo reikšmingu įvykiu, apie kurį kalbant suaugusius turėjo girdėti Andriejus. Arkangelas Mykolas Rusijoje buvo laikomas ypatingu miestų bei jų gyventojų, tvirtovių, kariuomenės ir kunigaikščių Globėju. Jo pagalbos ir paramos ypač tikėtasi kovose su kitataučiais ir kitatikiais mongolų-totorių Aukso Ordos užkariautojais. XIV a. metraščiai liudija, kad pasipriešinimas svetimšalių invazijai visada buvo glaudžiai siejamas su dangaus pagalbos prašymu. Arkangelui Mykolui skirtos cerkvės stovėjo daugelio Rusijos miestų kremliuose.

ŠVENTAS AMATAS

Paauglystės metais Andriejus pradėjo mokytis skaityti ir rašyti. Anuo metu tai buvo laikoma vienu svarbiausių įvy-

kių žmogaus gyvenime. Vaizduojamajame mene aptinkama tokia scena: priešais sėdintį mokytoją-vienuolį pagarbiai

stovi trumpai apkirptas, ilgais rusiškais baltiniais ir siauromis kelnėmis berniukas, o už jo – jo motina ir tėvas. Vyksiančios pamokos taip pat vaizduojamos tapybos darbuose: prie stalo sėdi keletas įvairaus amžiaus berniukų, tarp jų mokytojas-vienuolis. Galime pagrįstai spręsti, kad Andriejus mokėsi rašto tokiaame jaukiame, mažame draugų būryje.

Anuometinėje Rusijoje būta gana daug raštingų žmonių. Kasdienėms reikmėms naudotas popierius arba beržo tošis. Švenčiausiosios Trejybės Sergijaus lauros⁸ metraštinė liudija, kad vienuolijos gyvavimo pradžioje, kai brolija gyveno labai skurdžiai, savo liturginius tekstus vienuoliai rašė ant beržo tošies.

XIV–XV amžiais Rusijos vienuolynai, vyskupų ir kunigaikščių dvarai jau turėjo bibliotekas. Čia buvo galima rasti rašytų ant pergamento ir popieriaus, išpuoštų ir paprastų, rusiškų ir graikiškų knygų. Vienuolynuose mokyti vienuoliai vertė Rytų Bažnyčios Tėvų veikalus iš graikų kalbos į rusų kalbą. Cerkvėse taip pat būdavo keletas knygų: ne tik apeigoms skirtų liturginių, bet ir dvasinio, pamokomo turinio veikalų.

Dvasinio turinio knygose aprašomi šventieji ir jų gyvenimo epizodai naujai atgimdavo ikoninėje tapyboje. Čia dažnai matome šventųjų figūras su knygomis rankose arba pergamento ritiniais, ant kurių užrašyti žodžiai paaiškina siužeto turinį. Daugelio ikonų nebūtų galima suprasti prieš tai nesusipažinus su atitinkama literatūra. Kita vertus, ikonos savo kompozicijomis ir spalvomis ne tik primindavo skaitytą turinį, bet ir gyvai jį pateikdavo tikinčiojo apmąstymui. To-

dėl ikonų vaidmuo yra panašus į liturgijos uždavinį. Jos, kaip ir liturginės apeigos, skirtos apreikšti dieviškąją tikrovę žemėje. „Ką žodis byloja klausai, tą pat be žodžių perteikia paveikslas; abu jie neatsiejamai susiję, ir jiems padedant mes pažįstame vieną ir tą patį slėpinį“⁹. Šis glaudus ryšys tarp Šventojo Rašto bei kitos dvasinės literatūros ir ikoninės tapybos buvo būdingas bruožas anuometinės XIV–XV šimtmečio rusų kultūros, kurioje brendo jaunas Andriejus Rubliovas.

Žmonių gyvenimas glaudžiai siejosi su liturginio stačiatikių kalendoriaus šventėmis. Liturginis metų ciklas nurodė darbo ir švenčių dienas, atgailos ir pasninko laikotarpius. Vadovaujantis liturginiu kalendoriumi, buvo sėjama ir pjaunama, einama žvejoti ir ruošiami medžioklei.

Nežinoma, kad ano meto Rusijoje būtų buvusios kokios nors meno mokyklos. Jaunuoliai dailės paslapčių išmokdavo tiesiogiai dirbdami su igudusiais meistras vadinamosiose *družinose*¹⁰. Spėjama, kad Andriejus į vieną tokių *družinų* įstojo būdamas 15–20 metų, nes tokio amžiaus paprastai būdavo apsisprendžiama, kokią pasirinkti specialybę. Ikonų tapymas anuomet pabrėžtinai laikytas šventu amatu. Juo užsiimantys susilaukdavo panašios pagarbos kaip ir kunigai ar vienuoliai. Todėl iš ikonų tapytojų būdavo reikalaujama tam tikrų moralinių savybių. Jais negalėdavo tapti nedori, nesąžiningi, vaidingi ar tuščia- garbiai asmenys. Šventųjų siužetų tapymui reikėjo pasirengti maldomis ir pasninkais. Meistrai privalėjo sąžiningai

perteikti mokiniams žinias, nieko nenuslėpdami ir netrukdydami išsiskleisti mokinių talentams. Metraščiai liudija, kad iki XV amžiaus visi Maskvos srities ikonų tapytojai buvo pasauliečiai, ir tik šio amžiaus pradžioje atsirado menininkų vienuolių.

XIV a. tarp Maskvos regiono dailininkų ėmė ryškėti savita, kiek kitokia negu bizantiškoji, tapybos maniera. Maskviškių darbai pasižymėjo tapybos lengvumu, minkštomis, tekančiomis linijomis, skaisčiomis spalvomis, iš jų sklido kontempliatyvi ramybė, vaizduojamų šventųjų veidai atrodė švelnūs, dėmesingi ir kupini meilės žmonėms.

Greta dar tik besiskleidžiančių meninių Maskvos srities tradicijų XIV a. egzistavo ir kitos dailės mokyklos, tarp kurių pirmaisia pažymėtina Novgorodo mokykla. Be to, garsus ano meto kultūros centras, išvystęs savitą tapybos stilių ir daręs kultūrinę įtaką visam regionui, buvo Rostovo miestas. Rostovo-Suzdalės menininkų darbai pasižymėjo paprastumu ir aiškumu, skaidrumu ir kontempliatyvumu. Tad Andriejui turėjo įtakos ne tik Bizantiškoji meno tradicija, bet ir savitos Maskvos bei Rostovo-Suzdalės meno mokyklos, ir tai tik dar labiau skatino jaunąjį menininką ieškoti naujų meninės išraiškos formų.

TEOFANAS GRAIKAS

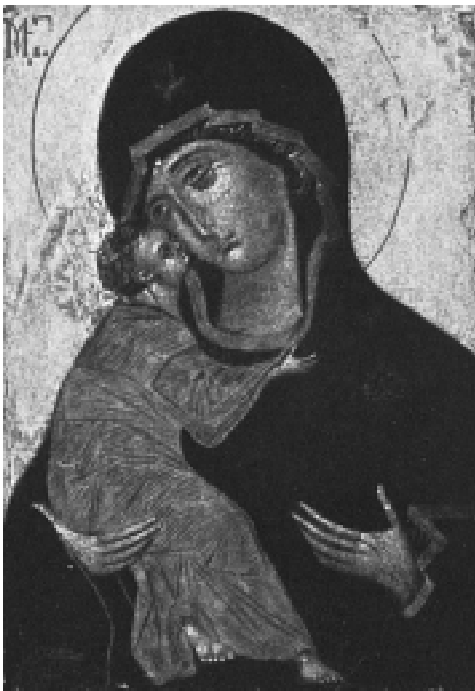
Aštuntajame XIV a. dešimtmetyje į Rusiją atvyko dirbti žymus graikų menininkas Teofanas¹¹, vėliau tapęs svarbiausiu Andriejaus Rubliovo mokytoju. Šis vėlyvosios Bizantijos, arba vadinaamojo Paleologų, stiliaus dailininkas jau buvo tapęs Konstantinopolyje, Chalki saloje, Galatoje, Krymo Kafoje (dabartinėje Feodosijoje) ir daugelyje kitų vietovių. Apie menininko energiją ir kūrybiškumą byloja metraštininko tvirtinimas, kad prieš atvykdamas į Rusiją Teofanas jau buvo ištapęs daugiau kaip 40 bažnyčių Graikijoje.

Išlikę amžininkų liudijimai Teofaną Graiką apibūdina kaip išsilavinusį, iškalbų ir komunikabilų žmogų. Jis mėgdavo dirbti kitų akivaizdoje ir, išmokęs rusų kalbos, užvedavo įdomius pokalbius filosofinėmis temomis. Tapydamas buvo labai spontaniškas, kompozicijas

kurdamas greitai ir laisvai. 1378 m. Novgorodo bajoras Vasilijus Danilovičius ir grupė miestelėnų užsakė Teofanui nutapyti freskas Išganytojo Atsimainymo cerkvėje. Šis iki mūsų dienų iš dalies išlikęs darbas atskleidžia kūrėjo temperamentingumą, drąsą ir laisvą tapybos manierą. Jo sukurtų šventųjų veidai ir figūros kupini vidinės įtampos bei jaudulio. Rusai žavėjosi Teofano ir apskritai graikų menininkų kūryba, be to, jiems imponavo graikų išsilavinimas, o ypač tai, kad Graikija buvo pirmykštės krikščionybės lopšys. Menotyrininkai Teofano kūryboje išvelgia susižavėjimą hesychastų idealais, kas byloja jį buvus sąmoningo ir gilaus tikėjimo krikščioni. Drąsūs, spontaniški šviesos blyksniai, tokie būdingi Teofano kūriniams, tarsi veržte veržiasi iš vaizduojamų šventųjų sielų gelmės ir sušvinta tai veide, tai

Teofanas Graikas. *Dono Dievo Motina*. 86 × 68

A. Rubliovo mokykla. *Vladimiro Dievo Motinos kopija*. XV a.

rankose ar rūbuose. Dėl mistinio susivienijimo su Dievu šie asmenys tapo perkeisti, sustiprinti ir sklidini įstabaus dvasinio grožio¹². Hesychastinėje tradicijoje šiai vidinei žmogaus šviesai skiriamas ypatingas dėmesys. Pvz., šv.¹³ Serafimas Sarovietis būtinais asmens vidinio skaidrėjimo bei nušvitimo proceso elementais laiko šventųjų tekstų skaitymą, asketišką gyvenimą ir dažną maldingą šv. Komunijos priėmimą.

Maskvos metraščiai pažymi, kad paskutiniajame XIV a. dešimtmetyje Teofanas su savo *družina*, kurioje dirbo ir Rubliovas, dekoravo Maskvos kremliaus cerkves. 1395 m. vasarą Maskvą pasiekė šurpi žinia, kad prie pietinių Rusijos sienų artėja Tamerlano armija. Parklupdęs Kiniją, Vidurinę Aziją, Užkaukazę, sutriuškinęs Aukso Ordos galybę, Tamerlanas netrukus turėjo pradėti pergalingą žygį per Rusiją. Buvo aišku, kad net sutelktomis jėgomis Rusija neįstengs pasipriešinti Tamerlano armijos galybei. Maskvos stačiatikių metropolitas Kiprijonas gyventojus paakino šauktis dangaus pagalbos ir pasninkauti. Cerkvėse kasdien imtos laikyti pamaldos, meldžiant išgelbėjimo nuo gresiančios nelaimės. Pagaliau nuspręsta šauktis ypatingo Dievo Motinos užtarimo ir į Maskvą iš Vladimiro miesto atgabenti stebuklingą Vladimiro Dievo Motinos ikoną. Kai iškilminga daugiatūkstantinė maldininkų procesija atlydėjo šventąją ikoną į Maskvą, Rusiją apskriejo žinia, kad Tamerlano armija netikėtai ir dėl nesuprantamų priežasčių pasuko atgal. Prieš gražinant stebuklingąją ikoną Vladimiro miestui, Maskvoje padaryta jos kopija

ja. Spėjama, kad ji galėjo būti padaryta Andriejaus Rubliovo. Deja, ši kopija neišliko. Šiandien Maskvos kremliaus Dangun Žengimo katedroje esanti Vladimiro Dievo Motinos ikonos kopija¹⁴ yra datuojama XV a. pradžia ir laikoma Rubliovo mokinių darbu.

Apie 1400 m. Maskvoje įsikūrė knygų iliustratorių mokykla, kurios steigėju laikomas Teofanas, pasižymėjęs ir kaip talentingas miniatiūrų meistras. Andriejus Rubliovas taip pat dirbo šioje mokykloje. Vadinamojoje *Chitrovo Evangelijoje*¹⁵ žymi miniatiūrų ir kaligra-

finių puošmenų dalis priskiriama Rubliovo rankai. Čia atsiskleidžia Andriejaus talento savitumas. Žavi skaištus šaltų tonų švelnumas ir darna, subtiliai elegantiškas figūrų gyvumas.

Manoma, kad sulaukęs 75-erių Teofanas mirė arba užbaigti gyvenimo dieną grįžo į gimtąją Graikiją, nes po 1405 m. rusų metraščiai jo nebemini. Iš Teofano, talentingiausio to meto Rusijoje dirbusio dailininko, Andriejus perėmė jo gyvą, savitą požiūrį į meną ir didelę kūrybinę laisvę. Teofano *družinoje* Andriejus dirbo apie 10 metų.

VIENUOLYNAI VIDURAMŽIŲ RUSIJOJE

Rytų krikščionių vienuoliai į Rusiją atvyko X a. pabaigoje iš Bizantijos. Pirmąjį vienuolyną prie Vyšgorodo įkūrė graikų vienuoliai. Rusiškosios vienuolytės pradininku laikomas Kijevo Pečiorų lauros įkūrėjas šv. Antonijus Pečioriškis. Šis vienuolynas, įsteigtas XI a. viduryje, pamažu tapo reikšmingu kultūros ir dvasingumo centru. Čia gimė ir rusų ikoninė tapyba. Vienuoliai Alimpijus ir Grigorijus buvo pirmieji rusų ikonų tapytojai. XIII a. pradžios Pečiorų lauros metraštyje „Paterikon“, kuriame surinkti žymesniųjų Kijevo vienuolių gyvenimų aprašymai, pasakojama apie senvienuolį¹⁶ Alimpijų, kad jis išvelgė spalvų šventumą ir jų gydomąją galią. Šv. Alimpijus savo talentą laikė Dievo dovana, kuria turįs nesavanaudiškai tarnauti žmonėms. Gavęs honorarą, jis padalindavo jį į tris dalis: dažams bei kitoms darbo priemonėms, vargšų šalpai ir vienuolyno, kuriame gyveno, reik-

mėms. Kai neturėdavo pinigų sumokėti už būtinus tapybos reikmenis, atsilygindavo savo tapytomis ikonomis¹⁷.

XIII a. viduryje Rusijoje jau būta gana daug stačiatikių vienuolynų. Vien tik Kijeve – 17 vienuolynų, Novgorode ir jo apylinkėse – 30, Vladimire ir Smolenske – po 5, Suzdaleje, Černigove ir Pereslavlyje – po 4, Galiče ir Polocke – po 3, Rostove – 2. Totoriai-mongolai savo invazijos metu daug vienuolynų sugriovė arba apiplėšė. Tačiau XIV–XV amžiais vienuolinis gyvenimas dar labiau suklestėjo. Nuo XIV a. pradžios iki XV a. vidurio Rusijoje įsikūrė 180 naujų vienuolynų. Vieni vienuoliai kūrėsi miestuose ar šalia jų, kiti – rinkosi nuošalias negyvenamas vietas miškuose bei toli nuo gyvenviečių esančiose upių ar ežerų pakrantėse. Tarp vienuolių radosi nemažai išymių asmenybių: dvasinio gyvenimo mokytojų, rašytojų, menininkų. Vienuolynuose iškilo net tokių autoritetų, kurių nuomonės tei-

rautasi svarbiais šalies politinio ir visuomeninio gyvenimo klausimais.

Ypatingas vaidmuo XIV a. Rusijos gyvenime teko šv. Sergijui Radonežiečiui (1314–1392). Pajutęs pašaukimą vienuoliškam gyvenimui, dvidešimtmetis Sergijus apsigyveno kaip atsiskyrėlis Radonežo miškų glūdumoje. Netrukus aplink jį ėmė burtis bendraminčiai ir, pralinkus keletui metų, įsikūrė Švenčiausiosios Trejybės vienuolynas. Dėl griežto gyvenimo būdo ir šventų papročių vienuolynas išgarsėjo visoje šalyje ir tapo žinomas net Konstantinopolyje. 1372 m. Konstantinopolio patriarchas Filotėjus¹⁸ atsiuntė pas Sergijų pasiuntinius su laišku, kviesdamas sutvarkyti vienuolyno gyvenimą pagal įprastus Rytų vienuolystės bendruomeninio vienuoliškojo gyvenimo nuostatus.

Švenčiausiosios Trejybės vienuolynas pasidarė Maskvos ir aplinkinių kunigaikštysčių gyventojų dvasinės traukos centru. Nuo 1374 m. čia nuolat lankydavosi didieji Maskvos kunigaikščiai, norėdami ne tik pasimelsti, bet ir pasikalbėti su Sergijumi bei gauti jo patarimų. Sergijus akino Rusijos kunigaikščius laikytis tarpusavio taikos ir vienybės, kad sustiprėję pajėgtų pasipriešinti Aukso Ordai. 1385 m. iškilus karo grėsmei tarp Maskvos ir Novgorodo, Sergijus ėmėsi taikdariškos misijos ir jam pavyko sutaikyti susivaidijusias kunigaikštystes.

Sergijus įkūrė dar keletą vienuolynų, o vėliau jo mokiniai įvairiose Rusijos vietovėse – apie 40 vienuolynų¹⁹. Pirmajam Sergijaus įkurtajam vienuolynui Radoneže vėliau prigijo Švenčiausiosios Trejybės Sergijaus lauros vardas.

Spėjama, kad dvidešimtmetis Andriejus Rubliovas priklausė vienai iš Maskvos srities ikonų tapytojų *družinų* ir gyveno Serpuchove arba Kolomnoje. Kaip tik į Kolomną 1380 m. rugpjūtį susirinko didžiuliai rusų kariuomenės pulkai, rengdamiesi lemiamam Kulikovo (vietovės, esančios Dono upės regione) mūšiui su Aukso Orda. Sustiprėjusi Maskvos kunigaikštystė, sutelkusi kitas rusų kunigaikštystes, ryžosi pasipriešinti totorių jungui. Andriejus turėjo matyti dešimtis tūkstančių pėsčiųjų ir raitų kovotojų, traukiančių į žūtibūtinį mūšį. Didysis kunigaikštis Dimitrijus Donskojus labai nerimavo dėl mūšio baigties ir netgi nuvyko patarimo į Radonežo Švenčiausiosios Trejybės vienuolyną pas šv. Sergijų, apie kurį sklido kalbos, kad jis turįs pranašystės dovaną. Sergijus padrašino ir palaimino kunigaikštį kovai pranašaudamas pergalingą mūšio baigtį. Dimitrijus Donskojus pažadėjo pergalės atveju Dievo Motinos garbei pastatydinti vienuolyną. Vis dėlto, kai jungtinė rusų kunigaikštysčių kariuomenė netoli Kulikovo išvydo milžinišką totorių armiją, daugelis suabejojo, ar verta stoti į mūšį. Rusų kunigaikščiams sutrikus ir svarstant, ką daryti, į stovyklą atskubėjo raitas Sergijaus pasiuntinys ir perdavė šventojo žodžius didžiajam kunigaikščiui: „Neišsigąšk jų ir neabejok stoti į mūšį, nes Dievas tau padės“²⁰. Ši žinia galutinai paskatino Dimitrijų Donskojų apsispręsti. „Tai buvo didžiulės kautynės, kokių rusų kunigaikščiai dar nebuvo regėję. Daug krikščionių krito nuo totorių rankos, ir daug totorių – nuo krikščionių“²¹, – liudija ano meto metraščiai. Pasiekusios is-

torinę pergalę rusų kariuomenės sugrįžimas giliai įsispaudė į amžininkų atmintį. Triumfo nuotaikos maišėsi su skausmo aimanomis dėl gausybės žuvusiųjų. Praeinant nugalėtojų būriams skambėjo Rusijos miestų cerkvių varpai, buvo laikomos padėkos pamaldos. Rusų armija prieš mūšį Kolomnoje susirinko Žolinės išvakarėse, o pergalės diena Kulikovo lauke sutapo su Švč. Mergelės Marijos Gimimo švente, rugšėjo 8 d. Todėl suprantama, kad dėkojant dangui už pergalę, 1382 m. Kolomnoje pastatyta didžiulė katedra buvo pašvęsta Dievo Motinos garbei.

1382 m. Aukso Ordos kariuomenė, keršydama už pralaimėjimą Kulikovo lauke, sugriovė Maskvą. Meniniai užsakymai sostinėje ir jos apylinkėse kuriam laikui tapo neaktualūs. Tačiau praslinkus dešimtmečiui, 1392 m., pradėti Kolomnos miesto Marijos Dangun Ėmimo katedros dekoracijos darbai. Spėjama, kad šioje didžiulėje šventovėje dirbo ir Teofanas su savo mokiniais, tarp kurių tikriausiai jau buvo ir Andriejus Rubliovas. Iš visų Kolomnos katedros kūrinių iki mūsų laikų išliko tik garsioji Dono Dievo Motinos ikona. Paprastai ikonos autorystė priskiriama Teofanui, nors iš tikrųjų nežinoma, ar pats Teofanas, ar kuris nors iš jo mokinių yra jos autorius. Žiūrovą pakeri nepaprastas meninis ikonos grožis ir iš Dievo Motinos veido sklindanti šiluma bei užuojauta. Švelnus Madonos gerumas žadina pasitikėjimą jos motiniška globa.

Kadangi Rusijos Bažnyčios gyvenimas buvo glaudžiai susijęs su Konstantinopolio patriarchatu ir krikščioniškąja

Bizantijos kultūra, Rusiją labai natūraliai pasiekė hesychastinė pasaulėjauta ir hesychastinė maldos praktika²². Be to, Rusijos vienuoliai palaikė glaudžius ryšius su Athos kalno vienuolija, kur hesychazmas ypač suklestėjo XIII–XIV amžiais. Todėl abiejuose Rusijos vienuoliškojo gyvenimo lopšiuose, Kijevo Pečiorų lauroje ir Radonežo Švenčiausiosios Trejybės Sergijaus lauroje, hesychastinė tradicija tapo tiek teorine vienuoliškojo dvasingumo versme, tiek konkrečia kasdiene praktika²³. Švenčiausiosios Trejybės Sergijaus lauros vienuoliai stropiai puoselėjo hesychastines nuolatinės maldos, tylos, vienumos ir kontempliacijos praktikas, kurios turėjo padėti įgyti vidinę ramybę ir sielos harmoniją, o drauge uolumą dieviškiems dalykams. Tačiau akindamas siekti mistinio susivienijimo su Dievu, hesychazmas drauge pabrėžė dvasinio budrumo ir išminties būtinybę. Būdingą hesychastinei tradicijai dvasios blaivumą išsako šv. Grigalius Sinajietis (1255–1346): „Tu, kuris myli Dievą, būk visiškai ir sąmoningai budrus. Jei tada, kai atsidedi maldos praktikai, pamatai savyje ar šalia savęs šviesą ar ugnį, arba Kristaus, angelo, ar kieno nors kito pavidalą, nepriimk jo, kad nenukentėtum. Neleisk nė savo protui tokių dalykų vaizduotis, idant nesekiotum savo paties susikurtais vaizdiniais. Nes visi jie... nori suklaidinti tavo sielą“²⁴.

Andriejaus Rubliovo paauglystės metais šv. Sergijus buvo sulaukęs brandaus amžiaus ir tapęs garsiu visoje Rusijoje dvasiniu autoritetu. Nėra jokių duomenų, ar Rubliovas buvo asmeniškai sutikęs Sergijų. Andriejus įstojo į vienuolyną

Sergijui dar gyvam esant arba netrukus po jo mirties. Tad kiekvienu atveju Sergijaus asmenybės įtaka turėjo būti labai gyva tuometinėje Andriejų supančioje vienuoliškoje aplinkoje. Vienam šv. Sergijaus dvasinių mokinių, Andronikui, teko būti igumenu²⁵ vienuolyno, kuriame gyveno Andriejus; kitas Sergijaus mokinys, vienuolis ir dailininkas Nikonas, tapo Rubliovo tapybos mokytoju.

Tad šv. Sergijaus dvasingumo veikiamą brendo tuometinė Vidurio Rusijos vienuolių karta, kurioje išaugo tokios asmenybės kaip žymusis dailininkas Daniilas Juodasis (rus. *Čiornyj*) bei metraštininkas ir biografas Epifanijus Išmintingasis (rus. *Premudryj*). Pastarojo dėka išliko išsamios žinios apie šv. Sergijaus gyvenimą bei Teofano Graiko asmenybę.

VIENUOLIŠKASIS PAŠAUKIMAS

Meno istorikai šiandien sutaria, kad meninę brandą Andriejus Rubliovas pasiekė po 1390 m. Tai atitinka tariamą dailininko gimimo datą 1360 m., nes buvo laikoma, kad žmogaus asmenybė visiškai subręsta sulaukus trisdešimties metų. Pvz., kunigo šventimus galėjo gauti ne jaunesni kaip trisdešimties metų kandidatai. Išlikę amžininkų liudijimai kalba apie Rubliovą kaip apie romų, kuklų, paprastą ir atvirą žmogų. Stebint jo kūrybą, susidaro panašus įspūdis: galima spėti, kad autorius buvo santūrus, kontempliatyvus, geranoriškas ir subtilus.

Šiandien nebeįmanoma atsekti, kuriais metais Rubliovas apsisprendė įstoti į vienuolyną. Kažkuriais metais tarp 1380 ir 1405 m. jis, baigęs kelerių metų naujokyną, buvo išvėstas vienuoliu Maskvos Išganytojo–Androniko vienuolynė ir gavo vienuolišką Andriejaus vardą²⁶. Vienuolyną po 1360 m. pastatydino metropolitas Aleksiejus dėkodamas Dievui už išgelbėjimą audringos jūrų kelionės metu. Pirmuoju vienuolyno igumenu tapo šventojo Sergijaus mokinys Andronikas, pasižymėjęs kuk-

lumu, nuolankumu, tylos branginimu ir didžiu uolumu. Jo vardas ir prigijo vienuolynui.

Vienuolynas turėjo labai aukšto meninio lygio dailės dirbtuvę. Joje ir dirbo Andriejus, ikonų bei freskų tapytojas Daniilas Juodasis, kiti vienuoliai. Dirbtuvė gaudavo daugybę užsakymų. Pirmiausia ikonomis reikėjo aprūpinti savo vienuolyno cerkves ir brolių celes. Be to, atėdavo užsakymai iš kitų vienuolynų, iš didžiojo kunigaikščio rūmų, iš miestelėnų bei apylinkių gyventojų. Anuomet Rusijoje būta papročio kiekvienuose namuose turėti keletą ikonų. Jos būdavo kabinamos *garbingojoje kertėje*²⁷. Turtingieji savo namuose, be *garbingosios kertės*, dar turėdavo specialų kambarį, vadinamą *kryžiaus mene*²⁸, kurio viena siena būdavo ištisai nukabinta ikonomis. Jei šeimininkas turėdavo dar ir namų kunigą, tas šioje menėje laikydavo namiškiams pamaldas. Būta papročio ikonas įstatyti kiemo vartuose, kabinti ant stulpų kryžkelėse, pritvirtinti šalia šulinių ir net prie arklidžių durų. Ikonos būdavo laikomos vertinga dovana, tinkama įteikti ypatingesnėmis progomis²⁹.

Vienuolyno dailininkų pareiga taip pat buvo išpuošti iliustracijomis kitų brolių perrašomas knygas. Išganytojo–Androniko vienuolynas jau anuomet turėjo sukaupęs nemenką rankraščių biblioteką. Iš tų laikų mūsų dienas yra pasiekusi tik viena knyga, vadinamoji Androniko Evangelija, kurią galbūt savo rankose yra laikęs Andriejus.

Senieji šaltiniai dailininkui Andriejui pridėda įprastą vienuoliams pravarde *Černiec*, žyminčią juodos spalvos vienuolišką abitą ir reiškiančią *vienuolį*. Andriejus pasižymėjo uoliu vienuoliško gyvenimo normų laikymusi, pasninkavimu, nuolankumu bei susitelkimu į dieviškus dalykus. Idant geriau įsivaizduotume Rubliovo kasdienybę, žvilgtelėkime į vienuolio užduotis, kaip jas išvardijo žymus Rytų vienuolystės mokytojas šv. Efreimas Siras.

Pirmoji užduotis, hesychija arba tylos branginimas, moko vengti neprasmingų pramogų ir visokios šio pasaulio tuštybės.

Antroji užduotis, saikingas pasninkas, ragina pagal jėgas pasninkauti.

Trečioji, saikingas budėjimas, akina vakare arba rytą atsidėti maldos praktikoms.

Ketvirtoji, psalmių kalbėjimas, pabrėžia žodinių maldų naudą.

Penktoji, proto arba širdies malda, skatina atsiminti Dievą kiekvienu gyvenimo momentu.

Šeštoji, šventųjų gyvenimų ir jų pamokymų skaityba, pažymi didžią naudą, kurią asmuo gauna gilindamasis į dvasinę lektūrą.

Septintoji moko per daug nepasitikėti savo nuomone, bet teirautis patyrusių dvasiniam gyvenime vienuolių patarimo.³⁰

Andriejus siekė darnios gyvenimo ir kūrybos visumos. Jis turėjo būrelį bendraminčių, gyvenančių panašiais siekais, tarp kurių visų pirma paminėtinas Daniilas Juodasis. Su juo Andriejų siejo nuoširdi draugystė. Šioje krikščioniškais idealais persiėmusių bičiulių aplinkoje gimė ir brendo romumu, kontempliatyvumu bei gyvastinga harmonija alsuojanti Andriejaus kūryba.

Daniilas Juodasis turbūt buvo vyresnis už Andriejų Rubliovą amžiumi ar vienuoline pareigybe, nes metraščiai, kalbėdami apie juodu, Daniilą visuomet mini pirmą. Be to, metraštininkas juodu apibūdino kaip tokius, „kurie visus prano išmintimi“³¹. Iš Daniilo kūrybos aiškiai matyti, kad jis gerai pažinojo Teofano Graiko tapybos manierą ir ja iš dalies sekė. Tačiau Daniilo tapyboje, kitaip nei Teofano, mažiau dramtizmo, o daugiau santūrumo, švelnumo ir subtilumo.

Literatūra ir nuorodos

- 1 P. Marini. Ikonographie und Liturgie, in *L'Osservatore Romano. Wochenausgabe in deutscher Sprache*. – Vatikan, 2005, Nr. 10, S. 8.
- 2 Plg. T. Špidlik. *Myśl rosyjska. Inna wizja człowieka*. – Warszawa, 2000, s. 358.
- 3 К. Корнилович. *Окно в минувшее*. – Ленинград: Искусство, 1968, с. 70.

⁴ G. Bunge. *Trójca Rublowa*. – Kraków: Tyniec, 2003, s. 32.

⁵ M. V. Alpatov. *Treasures of Russian Art in the 11th–16th Centuries*. – Leningrad: Aurora, 1971, p. 17.

⁶ V. Sergejew. *Das heilige Handwerk*. – Freiburg-Basel-Wien, 1991, S. 28.

- ⁷ V. Sergejew, S. 29.
- ⁸ Laura, *graik.* – didelis stačiatikių vyrų vienuolynas.
- ⁹ Šv. Bazilijus. *Pamokslas 19 (Apie 40 kankinių)*, cit. pagal B. Sartorius. *Die Orthodoxe Kirche.* – Genf, 1973, S. 114.
- ¹⁰ Družinomis (rus. *draugija*) buvo vadinamos bendram darbui susibūrusios ikonų ir freskų tapytojų draugijos.
- ¹¹ Teofanas Graikas (angl. *Theophanes*, rus. *Feofan*).
- ¹² Plg. Н. Голейзовский, С. Ямщиков. *Феофан Грек и его школа.* – Москва, 1970.
- ¹³ Šventaisiais šiame straipsnyje vadinami tie, kuriuos tokiais pripažįsta Stačiatikių Bažnyčia. Katalikų Bažnyčios požiūriu, kai kurie stačiatikių šventieji (o gal ir daugelis iš jų) tikrai yra verti šio titulo.
- ¹⁴ Anuomet darant ikonų kopijas, nebūdavo siekiama tobulo atitikimo, bet paliekama nemažai kūrybinės laisvės kopijuojančiam dailininkui. Analogiškos praktikos laikosi ir nūdienos ikonų tapytojai.
- ¹⁵ *Chitrovo Evangelija* – XIV a. iliustruotas miniatiūromis Evangelijos rankraštis, kurios savininkas kadaise buvo B. M. Chitrovas.
- ¹⁶ Senvienuolis, rus. *старец*, – titulas, taikomas senam, išmintingam ir šventam vienuoliui.
- ¹⁷ Plg. *Жития и подвиги святых Киево-Печерской Лавры.* – Минск: Свято-Елисаветинский монастырь, 2005, с. 199–209.
- ¹⁸ Filotėjus (Philotheus Coccinus, 1300–1379) – Konstantinopolio patriarchas 1353/4–1354/5 m. ir 1364–1376 m., teologas, vienuolis, religinio ir vienuolinio Bizantijos gyvenimo atnaujintojas; daugelio anuometiniame stačiatikių pasaulyje populiarių teologinių, liturginių ir bažnytinės teisės veikalų autorius.
- ¹⁹ Plg. *Житие и подвиги преподобного и богоносного отца нашего Сергия игумена Радонежскаго и всея России чудотворца.* – Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1904. Taip pat: *Богословские труды.* 1973, № 11.
- ²⁰ Plg. F. Holböck. *Sergius von Radonesch. Der grösste Heilige Russlands.* – Stein am Rhein: Christiana-Verlag, S. 30–32.
- ²¹ V. Sergejew, S. 55.
- ²² Žr. R. Dulskis. Trys hesychijos pakopos, vedančios į autentiškąją krikščioniškojo maldinumo kokybę, in *Logos*, 2005, Nr. 43–44.
- ²³ Vakaruose gana paplitusi nuomonė, kad tik šv. Nilas Sorskis (1433–1508) į Rusiją atnešė hesychazmo tradicijas, atrodo, yra klaidinga. Ji tikriausiai yra kilusi iš klaidingos hesychazmo, kaip tik XIII–XIV a. atsiradusio judėjimo, sampratos. Nilo Sorskio įnašas veikiausiai apsiribojo hesychastinės tradicijos atnaujinimu bei pagiliniu.
- ²⁴ T. Nikolaou. *Askese, Mönchtum und Mystik in der Orthodoxen Kirche.* – Erzabtei St. Ottilien: EOS, 1996, S. 90.
- ²⁵ Igumenas – stačiatikių vienuolyno vyresnysis.
- ²⁶ Vėliau Andriejus kurį laiką gyveno Švenčiausiosios Trejybės Sergijaus vienuolyne.
- ²⁷ *Garbingoji (arba gražioji) kertė* senovine rusų kalba *krasnij kut*.
- ²⁸ Senovine rusų kalba *krestovaja palata*.
- ²⁹ Plg. K. Корнилович, с. 19–21.
- ³⁰ Plg. *Творения иже во святых отца нашего Ефрема Сирина.* – Сергиевъ Посадъ, 1912, Т. 3, с. 403.
- ³¹ V. Sergejew, S. 132.

B. d.